

Олекса Різників

СПАДЩИНА ТИСЯЧОЛІТЬ: УКРАЇНСЬКА МОВА

**Чим вона
багатша за інші?**

Видання друге, доповнене, перероблене

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 811.161.2
ББК 81.2Укр-2
Р 11

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор
Валентин Таранець
заслужений вчитель України, письменниця
Оксана Тебешевська

Різників О.С.

Р 11 Спадщина тисячоліть: українська мова. Чим вона багатша за інші? / О.С. Різників. — Вид. 2-ге, доп. та переробл. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2021. — 192 с.

ISBN 978-966-10-7529-9

У книзі вперше у нашому мовознавстві висвітлено таку актуальну тему як багатство української мови, яку автор ретельно обґрунтовує на основі різноманітних наукових джерел, досліджуючи фонетичні, морфемні, морфологічні, синтаксичні особливості української мови. Посібник доповнено поезіями автора, новелами.

Книга стане у пригоді учителям, студентам, учням старших класів та усім, хто цікавиться рідною мовою.

УДК 811.161.2

ББК 81.2Укр-2

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-7529-9

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2021

ПЕРЕДМОВА

Шановний читачу! Наша мова, на відміну од сусідніх, є спадщиною тисячоліть, а не століть, бо наші предки на цій землі мешкали споконвік. Так твердять чимало істориків і археологів. Зокрема Григорій Півторак у книзі «Українці: звідки ми і наша мова» пише:

«Трипільська культура піднесла господарський і культурний рівень Середньої Наддніпрянщини і заклала міцний фундамент для високого культурного розвитку наступних етноплемінних утворень цього регіону, зокрема й ранніх східнослов'янських племен» [49, 35].

А ось ще одна цитата, з «Історії України»:

«Житло трипільської культури дуже нагадує українську сільську хату минулого століття» і далі дещо обережно: *«Але основи українського родоводу були закладені вже у той час. Ймовірно, що з IV тисячоліття до н.е. можна говорити про автохтонність частини населення на території України, яке, незважаючи на численні етнічні допливи та культурні зміни, зберегло через тисячоліття основне — любов до рідної землі, психологію творця і працівника, а не зайди і грабіжника»* [25, 9].

Академік Петро Толочко в передмові до «Давньої історії України» пише, що *«не зафіксовано жодного факту цілковитої зміни етносів... якась частина... неодмінно залишалась жити на своїх предковічних місцях (передусім це стосується хліборобів лісостепової зони)»* [68, 7].

«...наші предки почали будувати захисні укріплення лише в X—VIII ст. до н. е. (чорноліська культура). А це свідчить, що протягом 2—3 тисяч років праукраїнці-орії жили без спустошливих воєн! На них впливали лише зміни клімату та, в благодатні періоди, перенаселення» [68, 7].

Той же П. Толочко визнає: «... можна з усією певністю твердити, що цілий ряд елементів трипільської культури — система господарства, топографія поселень, декоративний розпис будинків, характер орнаментальних мотивів розмальованої кераміки тощо — стали органічною належністю культури українського народу» [68, 8].

А ось думка академіка Рибакова: «Я обстоюю позицію, що українці живуть автохтонно, тобто споконвічно, на корінній слов'янській землі. При цьому спираюсь на трьох китів історичної науки: Недерле, що створив «Слов'янську енциклопедію», академіка Грекова, історика держави і права Юшкова» [53, 19].

Незаперечним свідком автохтонності українського народу є дані антропології, зокрема склад крові. Класик «кров'яної антропології» Е.Мурант писав:

«Українці виявляють помітно високу частоту резус-негативних — до 20,6%. Це вище, ніж будь-яке дотепер перевірюване населення, за винятком басків, деяких берберів, ірландців і голландців. Різниця щодо іншого європейського населення статистично багатозначна. Обмежені дані з Росії показують частоту резус-негативних від 11 до 17% [3]. Як бачимо, склад крові українців свідчить про їхню належність до найдавніших у Європі народів (басків, ірландців, голандців), отже вказує на їх прямий генетичний зв'язок з людністю, що першою заселила землі України» [43, 55].

У мільйонах білених хатинок по всій Україні від Карпат до Дінця бережно й охайно передавали нашу мову, як кажуть, «з молоком матері» — із вуст в уста, із серця до серця, від бабусі до онука, а часто й правнука, бо ж три-чотири покоління мешкали у тих хатинах. Та ще треба врахувати, що села були величенькі, а міста у трипільські часи, як ми знаємо, мали по 200-300 гектарів, що означає велику концентрацію мешканців, а отже вироблення у них спільної говірки для усіх людей. Тому наша мова й зберегла до сьогодні багато давніх рис і півтонів, бо ж немовлята, освоюючи свою мову, переймали від старших усі її тонкощі, суфікси, синоніми.

Унікальний чорнозем давав змогу хліборобській родині про-
годувати по 10-15-20 дітей. Чужинці не псували нашої мови, бо не вивчали її, та й не густо приходило їх — згадайте, як була розгромлена мільйонна армія Дарія у V столітті до нової ери. Тому не до нас приходили чужинці, а наші предки споряджали гурти переселенців — бо ж перенаселення! То на Дунай, то на Ельбу, то до Сербії нинішньої, то до Індії (білі орії-арії), то до Греції (пелазги і

лелеки), то — значно пізніше — на Оку і Волгу. Ось там уже мова змінювалася, бо її мусили вивчати чужинці (згадайте хоча б псування російської національними меншинами: «Моя твоя не понімай», «Нэт чилавэка — нэт праблэмы»).

А ті, хто лишався тут, в Україні, називалися *останцями*. Вони і пронесли нашу мову через тисячоліття, зберігши силу-силенну унікальних її особливостей, які складають мовні багатства, розгублені і втрачені сусідами, вихідцями із прабатьківщини.

У твоїх руках, брате чи сестро по мові, унікальна книжка. Уперше в історії України мною вибрані і тут оприлюднені *багатинки* нашої мови. Це не вигадки, а суворо задокументовані факти. У першому одеському виданні (2001) і у двох харківських перевиданнях (2002) було 17 *багатинок*, зараз я додав ще 13. Певен, що їх є більше. Шукаймо ще.

Моя порада тобі: читай і вивчай ці *багатинки* з олівцем у руках, запам'ятовуй, пропагуй. І люби їх, бо вони збережені і донесені тобі твоїми предками.

КРАСА І БАГАТСТВО

Як не дивно, на це простеньке запитання, винесене в заголовок (чим наша мова багатша за інші?), часто не годні відповісти навіть учителі і викладачі української мови, не кажучи вже про «пересічних» письменників та журналістів. Чому так?

По-перше, ще донедавна, в недоброї пам'яті імперські часи, таке питання навіть не виникало, бо його й не дозволили б ставити. Я переконався, що й зараз декому зі старшого покоління питання — «чим наша мова багатша...?» видається якщо не кримінальним, то принаймні крамольним (!?). Що ж, на превеликий жаль, наше суспільство є ущербним, післяголодоморним, післятоталітарним, тому фантом страху досі тяжіє над нами.

По-друге, з'ясувалося, що чимало людей взагалі не досить знає чи розуміє, що таке **багатства** мови. Як правило, на це питання відповідають: *ну що ти, нетактовно хизуватися, що наша мова краща за інші!*

Але ж, шановні друзі! Ви плутаєте **багатство** мови із **красою** мови. Щодо **краси** — справді, кожному його рідна мова здається кращою, це поняття суб'єктивне. **Багатство** ж є об'єктивним поняттям: його можна **виміряти, обчислити, обрахувати**.

Ще у своїй повісті «**Тиждень укримови**», написаній 1990 р., [55, 151-239] я зробив перші, пізнавальні, намацувальні кроки до розуміння того, що **наша мова багатша**. Там були до тексту вкраплені навмисні спеціальні відступи, в яких я висловив своє замишування нашою мовою, описав кілька її «**багатинок**», «**дивовиж**». Так, я описав наявність у нашій мові двох звуків — Г і Г (в англійській відповідно — Н і G) на противагу російській, де лише один звук Г [55, 155-156]; написав про таку перлинку, як перша особа множини наказового способу «**БУДЬМО!**» [55, 176]; розповів про геніальний наш кличний відмінок іменників [55, 182-184].

Але мушу покаятись перед читачем: **і сам я, грішний, тоді ще плував красу з багатством мови!** Ось, переглядаючи ту свою книжку, знайшов у ній такі слова:

«Але стоп! Це уже мене заносить на порівняння двох мов, на виявлення кращої (Ось як! Пишу про багатства, а вживаю слово «краща» — О.Р.). А кращою, звичайно ж, виходитиме у мене українська (а у росіянина — російська). Це отой закон природи, коли своє виходить кращим, а «я» завжди виходжу розумнішим за інших. Цього треба

уникати, бо ж я є поміркований інтернаціоналіст і доброзичливий українець» [55, 200-201].

Отакого накрутив. То ж прошу, прискіпливий читачу, мене зрозуміти і вибачити: я тоді сам ще плував **красу і багатство**. Тільки зрозумівши різницю, я чітко побачив **багатства** нашої мови і до тих названих трьох **багатинок** згодом (уже свідомо!) почав додавати нові й нові. Мої статті друкувалися в Одеській газеті «Думська площа», а 2001 року вийшла книжечка «Спадщина тисячоліть», де було наведено 17 **багатинок**. А подальші пошуки були дуже плідними — я знаходив ще і ще! Особливо втішили мене такі, як середній рід, наявність звуків *i* та *u*, синонімічна розкіш та ін. У нинішньому виданні **багатинок** уже 30.

Тож, дорогий читачу, сподіваюсь, що тепер і Ти, проглянувши мої замітки, не станеш сплутувати цих два поняття — **багатство і красу**.

А я залишаюсь при своїй тодішній настанові — не перебільшувати переваги своєї мови! Бути об'єктивним!!

Що ж таке багатство мови?

Вважаю, що буде правильним детальніше пояснити спочатку, **що ж саме я маю на увазі, вживаючи слово «багатство»**.

Непосвяченим здасться святотатством наступне твердження: **давні мови були морфологічно багатшими, ніж сучасні**. Але вся історія мов зводиться до постійного, глобального спрощення **морфологічної** структури, до скорочення, а отже, **збіднення і зменшення** кількості граматичних форм! Для прискіпливого читача наведу кілька цитат із книг відомих мовознавців.

Ось що пише, порівнюючи форми найдавнішого, **ведичного** санскриту з **пізнішим класичним** санскритом, **Т. Барроу**:

«Тенденция к изменению гораздо заметней в морфологии, и в классическом санскрите **багатство форм** древнего языка (себто ведичної мови — О.Р.) значительно сократилось.

<...> с **отмиранием** некоторых суффиксов устаревали целые классы слов, образованных с их помощью.

<...> В склонении имен мы наблюдаем значительное **упрощение** и модернизацию.

<...> В двойственном числе **количество** падежей, которые можно образовать от этих (личных!) местоимений, **снижается с пяти до трех ...**

В области спряжения глаголов классический язык значительно **упрощает сложную морфологию** более древнего языка» [4, 40].

Вдумайтесь у ці слова: **«сократилось», «отмирание», «упрощает сложную морфологию»!** Запам'ятайте їх!

Н.Г. Корлетяну у чудовій книзі **«Исследование народной латыни и её отношений с романскими языками»** глибоко дослідив перетворення (трансформацію) латинської мови на романські — італійську, французьку, іспанську, румунську:

На протязі всього розвитку латинської мови продовжує тенденцію **сокращения** падежів, <...> в літературній латині було шість падежних форм [35, 168].

<...> В результаті **процесса упрощения** падежних форм **сохранились лишь два падежа**: номинатив і аккузатив у всій Романії, крім східної, де залишилась ще і третя форма — датив єд. ч. [29, 169].

В народній латині відбувся процес поступової **утраты среднего рода** як самостійної морфологічної категорії. Ні в рідному романському мові не зберігся середній рід таким, яким його знала літературна латина... [35, 171]. (А яким він був — дивіться в розділі 21, там дещо цікаве знайдете! — О.Р.)

В глагольній системі народної латини спостерігається також тенденція к **упрощению** багатьох синтетических форм» [35, 190].

Знову ті ж слова — **«сокращения», «упрощения», «утраты», «не сохранился»...**

Е.Г. Туманян у монографії **«Структура индо-европейских имён в армянском языке»** пише:

«Как показал анализ, индоевропейское слово на армянской почве уменьшилось в размерах, как бы сжалось, замкнулось, поглотив при этом ряд структурных элементов конца слова. Следует отметить, что основные изменения вообще шли от конца слова» [71].

Запам'ятайте: **«уменьшилось», «сжалось», «замкнулось».**

М.Ф. Станівський, автор «Старослов'янської мови», зазначає:

«Чисел було три: одинина, множина і двоїна... Двоїна збереглася в словенській і серболужицькій мовах, а також у кашубському діалекті

польської мови. В інших слов'янських мовах **двоїна** здавна поступово **витіснялася множиною** і в результаті **зникла** або залишила окремі сліди, як, наприклад, у південно-західних говорах української мови — пор. **дві жінці, дві вівиці, дві селі, дві слові** [64, 182].

Зверніть увагу: «**витіснялася**», «**зникла**»...

В Українській радянській енциклопедії у статті «Англійська мова», (автор — Н.С.Родзевич) сказано:

*В середньоанглійському періоді (11-14 ст.) «**скорочується** кількість відмін, **руйнується** категорія роду, **спрощується** система класифікації дієслів...*

*Період формування англійської національної мови (15-16 ст.): «У морфології триває процес **відмирання** флексій (себто закінчень, якими так **багата** наша мова! — О.Р.) іменників, прикметників і дієслів; виникає новий, безсуфіксальний спосіб творення слів; прикметники остаточно втрачають форми узгодження...» [73, 219].*

І знову ті ж самі слова — **скорочується, руйнується, спрощується, відмирання, втрачають...**

Дуже образно сказав про це спрощення і збідніння мов мовознавець Август Шлейхер:

«Історія — ворог мови» [86, 144].

А ось видатний філософ Гегель висловився так:

*«Язика, на которых говорили народы в их неразвитом состоянии, достигали весьма высокой степени развития... Далее, является фактом, что с прогрессом цивилизации в обществе и в государстве... **язык становится...** более бедным (моє виділення. — О.Р.) менее расчленённым» [17, 60].*

Подібних цитат можна наводити багато і щедро.

Дорогий читачу! Вдумайся: древні мови були **багатшими**, нові мови — збіднюються! Це настільки унікальне загадкове явище, що про нього марксиста намагалися не говорити, робили вигляд, що такого явища немає! Бо ж тоді теорія їхня про походження людини від мавпи тріщить, не має пояснень.

Отже, опираючись на такі мовні метаморфози, на об'єктивні факти збідніння мов, на свідчення учених, на свої розслідування-копирсання і роздуми над мовою, я дійшов феноменального, надзвичайно цікавого висновку: **скриня достатків нашої мови повніша, наша мова зберегла більше давніх багатств, ніж інші сусідні.**

Про причини цього я теж говоритиму принагідно.

Тож і поведімо розмову саме про **багатства, дійсні багатства** нашої мови, бо вільна людина вільної України має право знати правду. Така правда потрібна і письменнику, і вчителеві, і учневі, і кожному українцеві, особливо, якщо він повертається до своєї напівзабутої мови. Згадаймо слова поета Володимира Шовкошитного:

Прости мені, мій прадіде-козаче,
прости мені, мій споконвічний краю,
за те, що на російській мові плачу
над тим, що української не знаю.

Прийшла **пора не плакати, а знати** свою мову, **вивчати** її тонкощі, її **багатства**. Ці знання потрібні людині так само, як знання її родоvodu. А що мова наша зберегла чимало з того, що сусідні втратили, це є незаперечним фактом. І тому буває трохи соромно, що ми безперестанку твердимо про красу, гнучкість, солов'їність, мелодійність, синонімічне розмаїття, а коли треба відповісти точно, конкретно, **чим наша мова багатша за інші** — українець не має що сказати. Хочу допомогти йому.

Саме виявленню та обліку цих багатинок і дивовиж присвячена пропонувана книжка. Не дивуйтесь, коли іноді намацаєте повторення — це треба для кращого запам'ятовування.

Краєвиди мов

Усе лежить на поверхні. Бо мова — це не море. Мова — це скоріше **краєвид** (ландшафт). Як на поверхні землі важко пересунути гору деінде чи засипати яругу, промиту дощами, отак і в мові майже неможливо відновити втрачене. Ось приклад.

Кличний відмінок був у всіх старих мовах, у новітніх він втратився. Пригадайте, у Пушкіна ще могло звучати: «Чего тебе надобно, **старче?**» Нині у Москві почуєте лишень: «**старик!**». У класичній латині теж був цей відмінок — у сучасних романських мовах за останні тисячу років він вивітрився, його нема. У нашій мові чудово зберігається: «Мамо! Брате! Коню! Місяченьку!» Отже, наша мова **багатша** на цей відмінок.

Ще приклад. Красувалася колись у всіх мовах, крім однини і множини, така категорія, як **двоїна**. Протягом останньої тисячі років вона втрачена майже усіма мовами. А якою ж вона була цікавою, навіть загадковою для нас, нинішніх, категорією!

— Куди **ва** ходита? — міг спитати Адама і Єву Бог.

— **Ві ходиві** до яблуні... — відповіли б новоявлені грішники, якби послуговувались старослов'янською, де двоїна була ще вживана. Так-так! Навіть дієслова відмінювалися у двоїні!

ДВОЇНА застосовувалась до парних предметів, до двох людей тощо.

«В старо-українських пам'ятках ми читаємо ще: *Всеволод і Мстислав стояста и познаста брата своего* (Лаврентівський літопис)»,— пишуть проф. **М. Грунський** і **П. Ковальов** у «Історії форм української мови» [18, 283]. Оте закінчення **—ста** і є ознакою, що саме **двоє** тих князів **стоя-ста**. А ми нині кажемо стояли, себто вживаємо множину.

Загадковою я назвав двоїну тому, що важко пояснити її виникнення. Недавня панівна матеріалістична теорія, фантазуючи на тему виникнення-вироблення мов, навряд чи могла пояснити, та й зараз не може, яким чином мавпа чи мавполюдина, будучи стадною-отарною твариною, вигадала-вितворила (*якщо таке справді відбувалося...*) двоїну, а людина, будучи моногамною, створюючи родину з **двох людей**, втратила цю саму двоїну. Загадково?

У нашій мові є залишки двоїни. Приміром: **ДВІ НОЗІ, ДВІ РУЦІ, ДВІ СЕЛІ, ДВІ СЛОВІ.** У множині ми кажемо трохи не так — **ТРИ НОГИ, ЧОТИРИ РУКИ, ТРИ СЕЛА, ЧОТИРИ СЛОВА....** Але ми можемо пишатися тим, що є у нашій мові одне слово, яке протрималось тисячоліттями. Це слово — **ДВІСТІ** (тут **-і** — походить із «ятя» **ѣ**). Колись це було два слова, себто писалися окремо: **ДВѣ СѢТѣ**. Оце «ятя» у кінці було ознакою двоїни. І звучало воно у нашій мові тисячу років тому як **-і-** (*дві, нозі, дід, віра, ріка, діло, неділя*), а у московитів зазвучало років 400-500 тому як **-ѣ-** (*две, дед, вера, река, дело, неделя*). Так ось, у слові **ДВІСТІ** бачимо два **-і-**. У російській же мові це слово — **ДВЕСТИ** — виглядає, як кентавр: перше *ять* зазвучало так, як має звучати *ять* у московській мові, а друге *ять* звучить по-нашому — як **і**.

На жаль, вивітрилась **двоїна** з майже усіх мов. Прискіпливий читаю! Думай: де вона взялася і чому відмерла??

УВАГА! На відміну від нашої і від усіх слов'янських мов у трьох мовах — верхньолужицькій, нижньолужицькій та словенській — **збереглося відмінювання дієслів у двоїні** — отже, ці мови багатші від нашої наявністю двоїни дієслів. Не будемо розглядати усі форми, наведу лише **двоїну наказового способу** двох слів у верхньолужицькій — *їжмо і будьмо*:

1-ша особа двоїни: Ми вдвох — jesmoj!, budzmoj!

2-га особа двоїни: Ви вдвох — jestaj!, budzta!

Ми тільки те й можемо, що порівнювати краєвиди своєї мови з краєвидами чужих мов і робити висновки про зміни, які відбулися. Найлегше читачеві буде орієнтуватися, коли я порівнюватиму мови нашу і московську, бо ми все ще знаємо колоніальну.

Але хай читач весь час пам'ятає слова відомого російського історика **Василя Ключевського** (1841-1911 р.): «**говоры великорусского наречия сложились путем постепенной порчи (!!! — О.Р.) первоначального русского** (мається на увазі киево-руський, себто український — О.Р.) **говора... Древняя фонетика Киевской Руси особенно заметно изменялась в северо-восточном направлении, т. е. в направлении русской** (знову ж таки киево-руської, української! — О.Р.) **колонизации, образовавшей великорусское племя слиянием русского** (читай киево-руського, себто українського! — О.Р.) **населения с финским**».

І далі: «**Восточные инородцы, русея, вообще переименовывали усвояемый язык, портили (!!! — знову те ж саме слово! — О.Р.) его фонетику, переполняя её твёрдыми гласными и неблагозвучными сочетаниями гласных с согласными...**»

І далі знову: «**не пестря лексики, чуждая примесь портила (ЗНОВУ ТЕ Ж!! — О.Р.) говор, внося в него чуждые звуки и звуковые сочетания... В говоре владимирском мы видим первый момент порчи (!!! — О.Р.) русского языка под финским влиянием, а говор московский представляет дальнейший момент этой порчи (!!! — О.Р.)**» [39, 302].

Запам'ятайте ці слова російського історика, чотири рази повторені: **московська говірка** (у історика — «говор») — це зіпсована (у історика — «испорченная») **києво-руська**. Підтвердження цьому ви знайдете на наступних сторінках. Серед «восточних инородцев» історик називає фіннів і чудь, які були автохтонами нинішньої Московії. Не назвав чомусь татарів, з якими Москва була у тривалих (трьохсотлітніх!) тісних і дружніх зв'язках за часів Золотої Орди, про що свідчать хоча б татарські князівські роди, що стали москов-

¹ Поет Олександр Пушкін у поемі «Евгений Онегин» із цього приводу навіть признався: «*Без грамматической ошибки я русской речи не люблю*». Поета *зворушували* «*неправильный, небрежный лепет, неточный выговор речей*». Він геніально підмітив:

Не все ли, русским языком
Владея слабо и с трудом,
Его так мило искажали?...

До речі, «искажать» — це рівноцінне слову Ключевського «портить».

ськими, — Юсупов, Ордин-Нащокін, Мансуров, Сумбатов тощо. Та дворянські — Аракчєєв, Аксаков, Ахматов, Арбатов, Баскаков, Бакунін... Так що було кому *псувати* нашу киево-руську мову».

Будуть також порівняння з іншими слов'янськими та європейськими мовами.

І ще одне. Я не буду порівнювати, чия мова *краща*. Бо кожна мова, повторюю, для її носіїв є найкращою. Та й усі ми знаємо отой вірменський радіоанекдот:

—Армяне лучше, чем грузины!

—Чем лучше?

—Чем грузины!

Я розглядатиму і фонетичні багатства і, особливо, морфологічні, бо ці останні підпадають змінам менше, ніж, приміром, фонетика. Якщо ж морфологічні зміни наступають, то для цього є цілком певні причини, які ми теж розглянемо. Отже, пам'ятаймо, зарубаймо на носі:

Древні мови багатші за сучасні.

Багатшими є мови, які менше втратили.

Біднішими є ті, які зазнали втрат.

Багатші мови є древнішими.

Іще про морфологічні багатства

Почну з історії, що трапилася зі мною.

Улітку 1972 року мене привезено етапом до Пермської області, селища Кучино, до концтабору № 36. Одеський обласний суд відміряв мені п'ять з половиною років за антипартійну агітацію, поширення самвидаву та й просто за те, що я українець. **«Ти винен тим уже, що українець, і ця вина з народження твоя»**, — написав я у одному з віршів, перебуваючи під слідством.

Я заздалегідь вирішив, що на ГУЛАГівському засланні не марнуватиму часу даремно, а вивчатиму **литовську та латиську мови**, на які «гострив зуби», ще навчаючись в університеті. Про те, що прибалтів у таборі було чимало, бо дуже вже вони не любили імперію зла і не визнавали загарбання-приєднання у 1940 році своїх держав до неї, я знав ще з першого свого ув'язнення 1959—1961 року. До речі, тоді у мордовських таборах полонені воїни УПА навчили мене **польської мови**.

Гунар Астра, двометровий латиш, якого ми звали «великий представник маленької нації», був одним з найкращих моїх учителів. Він, ув'язнений на 15 років як надто небезпечний своїм розумом і впливом на земляків (на той час минав 12-й рік його ув'язнення), прекрасно володів англійською, німецькою, польською мовами, вивчав литовську та українську.

І ось Астра-кунгс знайомить мене з відмінюванням дієслів своєї мови. Коли дійшов був до 3-ї особи однини і множини, він якось вибачливо, уже очікуючи мого здивування, повідомляє, що у них для цих двох чисел — однини і множини — вживається **одна і та ж сама дієслівна форма**, а не дві, як у нас: *вінш (він) lasa*, *віні (вони) lasa*.

Я спантеличено допитуюсь: як, *він lasa* і *вони lasa*?! У нас же чітко розрізняється: **ВІН ЧИТАЄ**, а **ВОНИ ЧИТАЮТЬ!** **ВІН МЕРЗ**, а **ВОНИ МЕРЗЛИ!** Він, вона **КАЗАТИМЕ**, а вони **КАЗАТИМУТЬ**. Я потім шкодував, що так прискіпливо допитувався, бо ж, справді, якось негарно, побачивши, що у людини бракує пальця, допитуватися, де він дівся... Звичайно, я мусив потім змиритися з цим, згадавши, що подібне явище є (і набагато ширше, до речі) ще й у англійській та французькій мовах!

Я зробив висновок тоді для себе, що мова є скоріше краєвид-ландшафт, ніж море. От вивітрилась різниця між числами, і ти що хоч роби — ставай дибки, кричи, протестуй — а її нема. А у нас в Україні від Сяну до Кубані кожна дитина, кожна стара бабуся, кожен імбецил навіть розрізняє: він **ХОДИТЬ**, а вони **ХОДЯТЬ**, він **КАЖЕ**, а вони **КАЖУТЬ**, він **УЗЯВ** — вони **УЗЯЛИ**. (Детальніше про це дивись 22 багатинку).

Ще один разючий приклад мовного багатства. Трьома *китами*, на яких трималася латина (і тримається й наша українська), є категорія роду: чоловічий, середній і жіночий. В усіх романських мовах, які утворилися з латини, а це — французька, іспанська, італійська тощо — середній рід зник, залишилося два *кити*. Та й у вищеназваних балтських є зараз **лише** чоловічий і жіночий рід. А в англійській мові взагалі категорія роду зникає, тут лише два слова мають рід: *he* — він і *she* — вона. Отже, робимо висновок: **латина і наша мова багатші на категорію середнього роду, ніж романські, балтські і на три роди, ніж англійська**.

Третій приклад. У латині був (а в нашій і зараз є) вокатив, себто кличний відмінок. У нинішніх романських його **нема** (лише у румунській ще зберігся під впливом української). Більше того, латина

мала шість відмінків. **Романські мови** їх втратили. Отже, маємо право сказати, що вони **бідніші за латину на відмінки**. А наша багатша за російську на один відмінок — **кличний!**

Морфологічний краєвид мови можемо уявити, роздивитися і після «смерті» мови. Європейські вчені у кінці XVIII ст. відкрили для себе санскрит — мову **оріїв-аріїв**, яку ці білі люди принесли у другому тисячолітті до н.е. з України до Індії, мову давньоіндійських релігійних текстів. Очам здивованих вчених явилася пречудова, **пре-багата** мова. І ось сер Уільям Джонс у зверненні до Королівського Азіатського товариства Бенгалії у 1786 році пише:

«Санскритська мова, яка б не була її давність, має дивовижну, подиву гідну структуру: вона досконаліша за грецьку, багатша від латинської, вишуканіша, ніж вони обидві, однаке така близька до них обох і за дієслівними коренями, і за граматичними формами, що це не може бути грою випадку...»

Ви чуєте? Помітили? Латина, ми вже бачили, **багатша** за романські, а санскрит, на думку Джонса, — **багатший** за латину!!!

Сер Джонс говорить про досконалість, вишуканість і **багатство** мов. Напрошується аналогія така: чим баян **багатший** за гармошку? Кожен відповість: тим, що у баяна є півтони (діези і бемолі), а у гармошки їх нема.

Так і з мовами. Дивним і загадковим є факт, що древні мови мали так **багато** півтонів, такі розлогі регістри. А всі нинішні мови більшою чи меншою мірою втратили ті півтони, а то й деякі звуки. Ніхто не може знайти пояснення цьому факту — чому древні мови були **багатші**, досконаліші, вишуканіші?? Дехто навіть називає їх *божественними*. Чи ті мови справді дав Бог, а ми потім зіпсували їх?

Поки що вчені не можуть знайти відповіді на це і пекуче, і дразливе запитання. Нам залишається тільки досліджувати краєвиди знайомих мов і порівнювати їх — який **багатший**, а який поїдений ерозією часу і чужинцями — головними ворогами мовних багатств, бо коли дорослий чужинець переймає чужу мову, він її збіднює і спрощує. Тож пора зайнятися порівнянням мовних багатств.

Але спочатку —

Бувальщина про двох подорожніх

Якось зійшлися дорогою попутники — Козак-характерник і Москаль-служивий. Ідуть собі, розмовляють. Сонечко все вище.

Заморилися вже трохи, притомилися. У кожного на плечах клуночок (у Москаля — *катомка*). А в клуночках, звичайно ж, є якісь харчі, їжа. Служивий і пропонує:

— Чивой-та я, брат, прагаладался. Давай пакушаем, ась?

Козак, звісно, характерник, вирішив подражнити трохи супутника:

— А я бачу, що в тебе є свої харчі — чого б це я мав тобі *давати* свої?

Москаль засміявся та й каже:

— Вот чудак! Да я же не прошу у тебя кушать, а просто — предлагаю покушать...

— Ні, ти ж сказав: «**давай** покушаємо!»! Не дам!

— Да нет, братец! Я предложил сесть и покушать.

— А-а-а, ти, пане-брате, мені свою їжу пропонуєш *покуштувати*? Та нащо ж мені твою *кушати*, коли я точно знаю, що моя — краща. А ось ти про їжу нагадав, то я й сам не проти — пора б уже й перекусити. Оно диви, які гарні пеньочки — **присядьмо** та й **поїжмо**!

— Чіво-чіво? Какая піжма!?

Та Козак лише зневажливо махнув рукою, що, мовляв, з тобою нерозумним говорити? Та й сідає біля пенька.

Розклали вони свою їжу. Перехрестилися. Москаль і каже:

— Ну, **будем кушать**!

— Коли? — питає Козак.

— Что значит *когда*? Сейчас!

— Та ні, ти сказав, що *будемо колись* куштувати, а я, пане-брате, уже починаю зараз. І тому кажу: **їжмо**! І не **куштуймо**, а **їжмо**!

— Какой же ты непонятливый! — сердиться вже Москаль. — Да не *пробовать*! Я говорю: **давай есть**!

А Козак ще охочіше:

— Ну от, znovu: давай! Я ж сказав — не дам свого! Якщо у тебе своє є, себто «*есть*», то чого ж ти у мене вимагаєш — «*давай есть*»?

Москаль уже геть розсердився і кричить:

— Да я гаварю «*есть*» в значении «*есть*», а не в значении «*есть*»!

Тут до нього дійшло, що він «зарапортовался»:

— Тьфу ты! Что это я плету? *Есть* в значении *кушать*, а не в значении наличия. А «*кушать*» не в значении «*пробовать*», а в

значенні «*єсть*»!... Ну, давай жрать, короче гаваря! — для більшої ясності висловився Москаль.

Козак спокійно так:

— От-от. Більмо оку не шкодить, тільки око не бачить... Щось ти плутаєш... Ні, пане-брате, **їжмо** кожний своє. Бо як мого покуштуєш, то свого вже не захочеш... Отож — гайда їстоньки-питоньки!

Москаль аж підскочив:

— Как-как?!

— Фу-у-у! — скривився Козак. — За столом і таке слово...

— Какое такое?! — ще більше спантеличився Москаль.

— О, знову... Та хоч би за столом не «какай», пане-брате.

Москаль матюкнувся та й:

— Да разве я **какаю**? Это же слово такое в нашем говоре...

— Якийсь у тебе, пане-брате, говор... — посміхнувся Козак.

Подорожні наші почали їсти. Тож поки вони підобіднують, розберімося, чому стала можливою така плутанина... Власне, будуть це думки про морфологічні, а коли й фонетичні, або й синтаксичні **багатства** української мови.

1. Будьмо!

Перша особа множини наказового способу

Залишмо поки що обіч російські омоніми **ЕСТЬ** (є і їсти), **КАК** (як і, вибачайте за таке слово, *какати*), **КАКОЙ** та двоє подібних слів: **КУШАТЬ** — **КУШТУВАТИ**.

Розгляньмо пропозицію Москаля «**БУДЕМ КУШАТЬ**». Як би він не сказав: чи «покушаєм», чи «поедим» — все одно Козак мав право здивуватися, перепитати: «Коли?» Бо ж тут неозброєним оком видно, що ці слова (**будем кушать, покушаєм, поедим**) стоять у майбутньому часі. По-російськи можна ще сказати «НУ, **ЕДИМ!**», а це Козака теж би здивувало, бо вони ще не їли, тільки збиралися, а слова **МЫ ЕДИМ = МИ ЇМО** — стоять у теперішньому часі.

Козак же сказав просто і ясно: «їжмо!» Це є наказовий спосіб, рос. *повелительное наклонение*. І якраз першої особи множини. А така форма дієслова у мові Москаля **уже зникла, вигасла, загубилася!** Тому-то Москаль і не зрозумів цього слова. Геніальний наш мовознавець — знав понад 90 мов! — академік **Агатангел Кримський**

(1871—1942) у своїй розлогій науковій праці, писаній у Бейруті в кінці позаминулого століття, про цю **українську перлинку** сказав так:

«Известно, что в малорусском наречии до сих пор вполне сохранилась особая форма для повелительного наклонения 1-го лица мн. ч. и строго различается по смыслу и употреблению от изъявительного наклонения. Никто никогда не смешает БУДЬМО БРАТАМИ с БУДЕМ БРАТАМИ, ТІКАЙМО с ТІКАЄМО, ВТЕЧІМ с ВТЕЧЕМО, ХОДИМО с ХОДИМО, ЗАБЕРІМ с ЗАБЕРЕМО» [36, 36-37].

А ось як обережно пишуть самі радянські мовознавці: *«У російській мові 1-ша особа множини наказового способу збігається з формою 1-ї особи множини теперішнього часу або простого майбутнього з наказовою інтонацією ВОЗЬМЕМ, ПОЧИТАЕМ, СКАЖЕМ...» [7, 189].*

Чому б не написати просто, що російська мова втратила чи не зберегла, а отже, не має форми наказового способу 1-ї особи множини?

А далі автори-мовознавці зауважують про той же московський говір:

«Проте, форма 1-ї ос. мн. наказового способу може утворюватися ще й приєднанням до неї флексії 2-ї особи множини -ТЕ, коли звертаються до багатьох осіб: ВОЗЬМЕМТЕ, ПОЧИТАЕМТЕ, СКАЖЕМТЕ, ЕДЕМТЕ».

Наш Козак сказав би про це: «І правду кажуть люди, що москалі великі плутаники — **першу** особу утворювати з допомогою закінчень **другої**?! Ну і ну! У нас таке неможливе!» Бо й справді, оті три слови у нас звучать так: **ВІЗЬМІМО, ПОЧИТАЙМО, СКАЖІМО!**

Не зайвим буде скласти для наочності таку табличку, зручну для користування на уроках.

<i>Українська мова</i>	<i>Російська мова</i>
2-га ос. одн. ЇЖ! СПИ! БУДЬ!	ЕШЬ! СПИ! БУДЬ!
1-ша ос. мн. ЇЖМО! СПІМО! БУДЬМО!	— — —
2-га ос. мн. ЇЖТЕ! СПІТЬ! БУДЬТЕ!	ЕШЬТЕ! СПИТЕ! БУДЬТЕ!

Тут кожному учневі буде видно, що сусідня мова втратила пречудову форму наказового способу (там стоять рисочки)!

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
книги.